

Colecția PLURAL RELIGIE

Mihail Neamțu (n. 1978) este licențiat în filozofie și teologie ortodoxă la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. *Master of Arts* în teologie la Durham University (Anglia), studii doctorale la King’s College, Londra (2002-2006); cercetător la Colegiul Noua Europă (2005-2007). A primit premiul „Colin Gunton” în teologie sistematică (2005). Este redactor la revista *Archaeus. Studies in the History of Religions*. Colaborează la numeroase reviste culturale din țară și străinătate (*Idei în dialog, Dilema Veche, Revista 22, Convorbiri literare, Studia Phaenomenologica, Pro Ecclesia* etc.). Traduceri: A. Louth, *Deslușirea Tainei* (Editura Deisis, Sibiu, 1999); J.-L. Marion, *Crucea vizibilului* (Editura Deisis, Sibiu, 2000); John Behr, *Drumul către Niceea* (Editura Sophia, București, 2004); H. Tristram Engelhardt jr., *Fundamentele bioeticii creștine* (în colaborare, Editura Deisis, Sibiu, 2005). De același autor: *Bufnița din dărâmături. Insomnii teologice* (Editura Anastasia, București, 2005).

© 2007 by Editura Polirom, pentru prezenta ediție

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;

P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

NEAMȚU, MIHAIL

Gramatica Ortodoxiei: tradiția după modernitate /

Mihail Neamțu; pref. de Mihai Șora. - Iași: Polirom, 2007

ISBN 978-973-46-0507-1

I. Șora, Mihai (pref.)

28

Printed in ROMANIA

Mihail Neamțu

Gramatica Ortodoxiei

Tradiția *după* modernitate

Cuvânt înainte de Mihai Șora

POLIROM
2007

Cuvânt înainte

Am primit prin poștă, în urmă cu un an, un volum intitulat *Bușnița din dărâmături*, de al cărui autor nu apucasem să aud până atunci – în pofida faptului că interesul meu pentru vocile tinerilor din generația lui a fost mereu cât se poate de viu.

Titlul cărții nu mă făcea să-i bănuiesc conținutul, deși ștampila editurii lui Sorin Dumitrescu mi-ar fi putut oferi o indicație în acest sens; ba chiar și în privința calității textului, cunoscând exigența editorului (și, deopotrivă, excelența propriei lui scriituri).

Deschizând cartea și începând s-o citesc, am avut revelația unei gândiri proaspete, trăite cu adevărat (altfel spus: autentice), exercitându-se într-o zonă – aceea a Teologiei – în care asumarea tradiției echivalează îndeobște cu preluarea întocmai a unor formulări înghețate într-o terminologie vetustă, incapabilă să mai transmită cititorului vremii de azi un înțeles cu adevărat viu.

Ei bine, ceea ce m-a impresionat cel mai mult citind textele tânărului teolog a fost *ortodoxia* lui *deschisă*, capacitatea lui de a scrie teologie „la timpul prezent”, intrând astfel în dialog chiar cu lumea în care trăiește și lăsându-și *acribia* călăuzită mereu de *dragoste*. Fără, bineînțeles, ca asta să aducă după sine o dezlănare a discursului. Dimpotrivă.

Dar nu cred că e cazul să mă afund în continuare în problematica volumului de debut al tânărului nostru autor și să nu prezint cititorului, *grosso modo*, câteva din teme abordate de el în cartea de față, începând cu aceea, de incontestabilă actualitate, nu atât a unei încă relativ fragile „postmodernități efective”, cât mai ales a unui foarte organizat și extrem de ofensiv „postmodernism programatic” al minorității intelectuale occidentale și terminând cu o analiză de mare sagacitate a operei teologice a părintelui Stăniloae, nu fără a trece prin problematica extrem de incitantă a unui teolog britanic, Andrew Louth, necunoscut cititorului român (fie el chiar interesat de „zonă”), a cărui tematică acoperă fenomenologia și hermeneutica întregului secol XX, beneficiind concomitent și de achizițiile microfizicii

și disciplinelor matematice ale aceleiași perioade. La fel de importantă – și, în același timp, deschizătoare de orizonturi nebănuite – mi se pare a fi ampla analiză a operei teologice a altui britanic, John Alaisdar Milbank, cu rădăcini extrem de ramificate în problematica filozofică a contemporaneității.

Cartea include un studiu dedicat operei, impresionantă ca întindere și cuprindere, dar mai ales ca densitate, a filozofului francez Michel Henry, care, alături de Levinas, Ricœur și Marion, reprezintă ceea ce s-a numit „turnura teologică a fenomenologiei franceze”. Capitolul în cauză – el însuși de o extremă densitate, tasând, ca să spunem așa, sutele de pagini de-a lungul cărora s-a putut desfășura în toată complexitatea ei gândirea lui Henry – nu mai poate fi la rândul-i rezumat pentru a-i oferi cititorului o idee suficient de clară ca să fie înțeleasă și acceptată și, în același timp, suficient de complexă pentru a nu lăsa pe dinafară nici una dintre trăsăturile definitorii:

- nici a „ceea ce” apare;
- nici (mai ales) a impalpabilului (și neobiectivabilului) „fapt *că*” (ceva) *poate* (este susceptibil de a) apărea.

Această impalpabilă diferență de nivel (și, aș spune, de consistență ființială) (în care *că*-ul, faptul *că*, condiționează densitatea ontologică a *ceea ce*) este întoarsă pe toate fețele, nu doar de filozoful Michel Henry, ci și de exegetul său român, în așa fel încât să devină inteligibilă și pentru cititorul cărții.

Nu văd un mai mare elogiu pentru un exeget – iar acest elogiu Mihail Neamțu îl merită din plin.

Mihai Șora

Soției mele, Ema

„La sagesse nous envoie à l'enfance.”

Blaise Pascal

I

Cvadratura cercului teologico-politic: un argument

Instituții și modernitate

Istoria intelectuală a României moderne nu conține un foarte generos capitol consacrat teologiei. Ieșirea din regimul cultural al turcrației a fost lungă, dificilă și modestă în consecințe imediate. Este adevărat că Ortodoxia noastră se laudă și astăzi cu prezența, alături de celelalte mari episteme (dreptul, științele naturii, filozofia), la actul fondării primelor Universități din epoca Regelui Carol I. Aria limitată de rezonanță a seminariilor ecleziastice (pe care, candid, Ion Creangă le numea „fabrici de popi”) se lărgea, într-o timidă încercare de atenuare a șocului secularizării. Resursele intelectuale raportate la nevoile pastorale se dovedeau însă foarte puține – biblioteci, traduceri, reviste de circulație. Asimetria dintre agenda publică a Bisericii și preocupările cărturarilor curtați de ideologiile epocii era mult prea dramatică. De aceea, încercarea de a perpetua tradiția universitară germană – care pune alături teologia și filozofia, vârfuri ale piramidei umanoarelor – n-a dat roade. La Iași, cursurile de teologie s-au ținut pentru foarte puțin timp (1860-1864), ele fiind mutate apoi la Cernăuți, în timp ce Bucureștiul (unde o facultate ființează încă în 1889) oferea o prestație în gamă neconvingătoare. Succese relevante s-au înregistrat cu precădere în contexte de evoluție strict personală.

Secolul al XIX-lea a dat, fără îndoială, câțiva importanți ierarhi cu statură recunoscută de cărturari – un traducător

tenace precum mitropolitul Grigorie Dascălul al Ungrovlahiei (1765-1834), un moralist îndrăzneț ca arhimandritul Eufrosin Poteca (1788-1858), un pedagog și diplomat de talia lui Andrei Șaguna (1809-1873), un istoric competent precum episcopul Melchisedec Ștefănescu (1823-1892), un bibliofil de cuprinde-rea lui Dionisie Romano (1806-1873), un hagiograf ca vlădica Gherasim Timuș (1849-1911) sau un dogmatician, cu semnifi-cative înclinații către istoria religiilor, de talia mitropolitului Irineu Mihălcescu (1874-1948). Cu toate acestea, impactul teo-logiei asupra discursului public românesc al elitelor n-a fost remarcabil. Pluralitatea de orientări confesionale din România n-a fost oglindită în vii dispute intelectuale (*Kulturkämpfe*), pentru care religia să aibă mai mult decât un rol decorativ. Clasicii culturii românești din veacul lui Titu Maiorescu (1840-1917), I.L. Caragiale (1852-1912) și Mihai Eminescu (1850-1889) n-au descoperit geniul mistic, splendoarea litur-gică, vigoarea intelectuală, conștiința publică și relevanța socială a Ortodoxiei. Din ce motive?

Pe lângă opacitatea polului secular rămâne rezerva și comple-xul marginalității dezvoltat în cercurile vădit pravoslavnice. Reflectia politică, pariul juridic și bricolajul paideic la care se obli-gau mințile cele mai luminate ale Regatului păreau să treacă, în ochii reprezentanților oficiali ai Bisericii, drept simplă vani-tate lumească. Comparată cu Rusia polifonicului F.M. Dostoievski (1821-1881) sau Grecia subtilului Alexandros Papadiamandis (1851-1911), România dinaintea Unirii de la 1918 asculta vocea aceleiași Ortodoxii ancestrale, cu infinite resurse ascetice și sapiențiale, dar bulversată de geometriile variabile ale spiritului modern, timidă în fața stilisticii culturale apusene, incapabilă să adopte tropul ironic al autodistanțării ori să-și relativizeze autoritatea în fața unor generații profund frustrate politic, economic și social. Un stat laic se năștea sub luminile Europei, dar Biserica, nedumirită, amâna aderența la chiar datele impla-cabile ale unui alt timp istoric, pentru care pluralitatea etnică, culturală și religioasă era – și mai este încă – o premisă juridică și metafizică fundamentală. *Ecclesia* căuta parcă doar nostalgia pentru „vârsta de aur” a Bizanțului, imaginat ca

spațiu protector al Ortodoxiei – un paradis amniotic în care, ereticii și păgânii odată alungați, păcatul devenea improbabil, dacă nu imposibil. Vânați de obsesiile acestui nombrilism sentimental, teologii Bisericii au fost aprigi în a sesiza módele modernității, mai curând decât a înțelege tiparele invizibile ale noului *Zeitgeist*. Cu alte cuvinte, subiectul transcendental al timpului occidental al lumii rămânea opac în spatele numeroaselor sale instanțieri empirice.

Replica dată acestei stări de lucruri n-a fost așezată pe temeliiile unei comprehensiuni înalte, ci mai degrabă forțată de apetitul polemicilor cazuistice. În disputa dintre partizanii orbi ai modernizării anticreștine și apologeții miopi ai unei Ortodoxii structural antimoderne, riscul ideologizărilor n-a fost deloc mic sau aleator. Puțini oameni religioși au clătinat înțelegerea Ortodoxiei drept cutumă religioasă impersonală, în locul sensului originar al dreptei credințe asumate personal și trăite comunitar. Și mai puțini cărturari au pledat pentru înțelegerea largă, înrămată conceptual și alimentată istoric, a Ortodoxiei. Alianțele între modernii conservatori (pentru care tot ceea ce nu e necesar să se schimbe e necesar să nu se schimbe) și creștinii optimiști (pentru care ordinea creației a rămas bună) n-au fost multe la număr. O asemenea „antantă”, capabilă să protejeze deopotrivă tradiția, dar și să inhibe iluziile teocratice, nu putea lua decât forma unui proiect instituțional. Monahul benedictin și episcopul romano-catolic Raymund Netzhammer, unul dintre marii invitați străini care a iubit România dintr-un deficit de entuziasm și printr-un surplus de cunoaștere, observa cu echilibrul său caracteristic tensiunea între imperativul înnoirii, asumat de mediile culturale, și rezistențele reformiste neachitate de oficialii Bisericii naționale (*die Landeskirche*): „este nevoie în școli – nota ierarhul marți, 23 aprilie 1907 – de un învățământ religios mai bun, este nevoie ca preoții să-și îndeplinească oficiul de predicatori, ca episcopii să se dedice mai mult asistenței spirituale a clerului și poporului și ca mănăstirile să iasă din izolarea lor pentru a fi mai de folos”.

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i> (Mihai Șora)	5
I. Cvadratura cercului teologico-politic : un argument	9
Instituții și modernitate	9
Eșecul teologico-politic	13
Teologia fără epistemă	16
Așchii, rumeguș și limbă de lemn	20
<i>Gramatica Ortodoxiei</i> : aproximări distante	25
Topologia dogmei	28
Vocația mijlocirii : între Hermes și Pavel	32
II. Canonul confesiunii apostolice	37
Diferența specifică	37
„Dar voi cine ziceți că sunt Eu ?”	40
Excurs despre vocația temeiniciei : Dumitru Stăniloae	43
Bolta Templului	50
Credința și mărturisirea apostolică	54
Martiriul și autoritatea tradiției	56
Duhul adevărului	59
Darul discernământului	62
Premisele Crezului	65
Gramatica și lexicul Ortodoxiei	71
Ortodoxie : posesie ori participare ?	77
III. Gâlceava dintre „metodă” și „adevăr”	82
Pariul sincerității	82
Întrebătorul acestui veac	83
Fântânile carteziane	86
Cascadele empatiei romantice	90
Hermeneutica fenomenologică	94
Topologia paradoxului	97
Traducerea dialogului	99
Vocația peratologică a matematicilor	102

Perspectivismul epistemologic	107
Michael Polanyi (1891-1976)	113
Conștiința focală <i>versus</i> conștiința subsidiară	114
Cunoașterea tacită	117
Rățiunea crucificată și „arhivele tradiției”	121
Denunțul plictisului	126
Cheia alegoriei	128
IV. Nașterea sinelui și dilemele corporalității	131
Subiectul descărnat	131
Ambiguitatea erosului păgân	133
Noutatea creștinismului : asceză și teologie	139
Revelația Sinelui	144
Concluzii	151
V. „Născut, iar nu făcut”.	
Patosul Vieții la Michel Henry	153
Bio-grafice	153
Darurile marginalității	155
Revelațiile imanentei	157
Apariție și aparență	159
Revelația ca autoafectare	164
Fenomenologia filialității	167
Miopia lumii și revelația Vieții	172
Impresia originară	175
Afect și întrupare	180
Viața embrionară și erosul mut	186
Epilog	191
VI. Penultima instanță. Critica secularizării	
la John Milbank	193
Tradiția se explică	193
Trei figuri insulare	195
Arheologia : model și metodă	202
Invenția seculară și seducția puterii	206
Cinismul machiavellic și „Providența” oarbă	209
Funcționalismul german	
sau forța tradiției protestante	212
O stângă îndreptătită ?	217
Eliberarea teologiei	221
Mareea nihilistă	224
Imprudenta iubire divină	232

<i>Altera civitas</i>	235
Epilogul poeziei	241
VII. Parodia binelui și frumusețea întregită	246
Oportunismul egalitar	246
Pacifismul fricii	249
<i>Christus victor</i>	253
Vertebre patristice	256
Violența dialectică	259
Sublimul dezafectat	263
Bucuria vederii	267
VIII. <i>Post-scriptum</i> . Pluralul religiilor și limitele analogiei	271
Triumful echivocității	271
Principiul ambiguității	272
Coerența narativă	274
Necesitatea incomparabilului	276
Ereditatea memoriei	277
 <i>Bibliografie selectivă</i>	 281
<i>Nota autorului</i>	305
<i>Despre autor</i>	307